

**THE IMAGE OF BOHDAN KHMELNYTSKY IN THE COSSACK  
CHRONICLES AS A REALIZATION OF THE NATIONAL HERO  
ARCHETYPE**

**ОБРАЗ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО В КОЗАЦЬКИХ ЛІТОПИСАХ ЯК  
РЕАЛІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО АРХЕТИПУ ГЕРОЯ**

**Slipushko O.M. / Сліпушко О.М.**

*d.ph.s., prof. / д.ф.н., проф.*

*ORCID: 0000-0002-7401-7492*

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Володимирська, 60,  
01601*

*Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, 60 Volodymyrska Street, 01601*

**Katyuzhynska A.O. / Катюжинська А.О.**

*stud. / студ.*

*ORCID: 0000-0003-4738-434X*

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Володимирська, 60,  
01601*

*Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, 60 Volodymyrska Street, 01601*

*Анотація. У статті досліджено особливості художньої інтерпретації образу Богдана Хмельницького в козацькій історіографії. Особливу увагу приділено аналізу образу гетьмана як національного архетипу героя в літописах Самовидця, Григорія Граб'янки та Самійла Величка в порівняльному аспекті. Визначено характерні риси авторських концепцій і художнього осмислення образу Б. Хмельницького. З'ясовано специфіку реалізації архетипу національного героя через образ гетьмана із застосуванням методу архетипної критики, спрямованого на розкриття авторської концепції, що репрезентує домінуючі риси національної архетипної системи. Обґрунтовано особливості творення образу Б. Хмельницького як утілення національного героя наділеного сталою парадигмою позитивних аксіологічних характеристик.*

*Ключові слова: архетип, архетипний аналіз, козацькі літописи, образ Богдана Хмельницького, національний герой.*

*Abstract. The article investigates the features of artistic interpretation of the Bohdan Khmelnytsky's image in Cossack historiography. Particular attention is paid to the analysis of the hetman's image as a national archetype of the hero in the chronicles of Samovydet, Hryhoriy Grabyanka and Samiil Velychko in a comparative aspect. The characteristic features of the author's conceptions and artistic comprehension of the image of B. Khmelnytsky are determined. The specifics of the realization of the archetype of the national hero through the image of the hetman with the using of the method of archetypal criticism, aimed at revealing the author's conception, representing the dominant features of the national archetype system. The peculiarities of the creation of the image B. Khmelnytsky as the representation of a national hero endowed with a stable paradigm of positive axiological characteristics are substantiated.*

*Key words: archetype, archetypal analysis, Cossack chronicles, image of Bohdan Khmelnytsky, national hero.*

**Вступ.** В українській історіографії оцінка діяльності Б. Хмельницького є неоднозначною. Постать гетьмана актуалізується на певних етапах історичного

розвитку української нації, викликаючи позитивні й негативні характеристики. У козацьких літописах епохи Бароко смисловою домінантою образу Б. Хмельницького є сприйняття гетьмана як національного героя, піднесеного до рівня архетипу, тобто праобразу, на основі якого формуються подальші авторські концепції. Архетип героя є визначальним для національної свідомості й духовної культури українського народу, в якій Б. Хмельницький насамперед осмислюється як могутній правитель і борець за свободу.

Вивчення козацької історіографії представлено науковими розвідками Д. Багалія, П. Білоуса, М. Возняка, М. Грушевського, Я. Дзири, М. Костомарова, Ю. Луценка, В. Соболя, І. Франка, В. Шевчука та ін. Поняття архетипу досліджували такі науковця, як Г. Юнг, Є. Мелетинський, В. Марков, Н. Фрай, С. Аверинцев, Н. Зборовська та ін. Однак образ Б. Хмельницького потребує переосмислення з огляду на його реалізацію як національного архетипу героя в козацьких літописах.

**Метою** роботи є дослідити особливості інтерпретації образу Б. Хмельницького в козацькій історіографії з огляду на інтерпретацію постаті гетьмана як національного архетипу героя. **Актуальність** роботи зумовлюється застосуванням методу архетипної критики щодо козацьких літописів, насамперед образу Б. Хмельницького як утілення національного архетипу героя.

**Виклад основного матеріалу.** Цілісна парадигма постаті Б. Хмельницького, зокрема ґрунтовний опис його діяльності як державного правителя, репрезентовано в козацьких літописах епохи Бароко. Варто зазначити, що гетьман здебільшого наділений позитивними рисами, дещо ідеалізований. По суті, це універсальний, узагальнений, «вічний» образ, який утілює найкращі характеристики героя. Відтак, протягом історичного розвитку України творився міф про Б. Хмельницького як національного героя архетипного типу.

Теорію архетипів уперше репрезентував і опрацював К. Юнг у 1919 р. За переконанням дослідника, архетипи – «це колективні універсальні патерни (моделі) чи мотиви, що виникають у колективному несвідомому та становлять

основу релігії, міфології, легенд і казок» [9, с. 451]. К. Юнг зазначав, що колективне несвідоме, що сформувалося в давні часи, реалізується у вигляді архетипів. Н. Зборовська, поглиблюючи архетипну концепцію К. Юнга стверджувала, що архетип є формою, яка, наповнюючись змістом, постає у свідомості через архетипний образ: «Якщо архетипи визначає не зміст, а лише форма, то архетипний образ, ставши усвідомленим (наповнившись матеріалом усвідомленого досвіду), визначається відповідно до змісту» [4, с. 133]. Архетипи як «вічні» образи формують національну культурну пам'ять, визначають особливості ментальності й національного характеру, самоідентифікації нації серед інших народів. Як універсальний образ національний архетип актуалізується на певному етапі історичного розвитку і є одним із провідних в українській культурі з огляду на історію, пов'язаний із боротьбою за свободу, державність і незалежність. Ці ідеї актуалізуються в середині XVII ст., коли Україна перебувала в стані бездержавності, національного й соціального поневолення. Відтак, Б. Хмельницький як очільник Національно-визвольної війни 1648-1654 рр., борець за свободу українського народу став центральним образом літописів Самовидця, Григорія Граб'янки та Самійла Величка. У свідомості козацького літописця Б. Хмельницький поставав як архетип героя, його образ, зокрема набір ціннісних пріоритетів у проблемах боротьби за державність і свободу, вкладався в рамки національного архетипу. Власне, у козацькій історіографії подано три художньо-історичні концепції постаті Б. Хмельницького, однак, вони об'єднані інтерпретацією гетьмана як архетипного образу героя. На думку В. Шевчука, «літературний культ Б. Хмельницького почав творитися у XVIII ст. ... в цей час ім'я Б. Хмельницького і спогади про нього вживалися для національної самооборони і для відстоювання своїх прав та вольностей від нашествия від нового поневолювача та агресора, в якого перетворився той, з ким Б. Хмельницький добровільно ввійшов у союз» [8, с. 98]. На нашу думку, саме в козацьких літописах смисловою домінантою образу Б. Хмельницького є інтерпретація гетьмана як національного архетипу героя.

Відтак, у Літописі Самовидця репрезентовано один із початкових етапів формування архетипного образу Б. Хмельницького. За переконанням І. Ісіченка, «центральне місце в розповіді виділяється гетьманові, але при цьому автор намагається надати творові зовнішньої об'єктивності, стриманості» [3, с. 281]. Архетип є гносеологічною одиницею, яка насамперед характеризується об'єктивністю, універсальним сприйняттям і баченням певного образу чи мотиву. Б. Хмельницький у літописі постає праобразом національного героя, є центральним в оповіді, однак, його сприйняття літописцем є об'єктивним, правдоподібним, позбавленим яскраво виражених оцінних ознак: «В Чигирині місті мешкал сотник Богдан Хмелницкий, козак ростропній в ділах козацких воєнних, и у писмі біглий, и часто у двора королевского в поселстві будучій» [6, с. 47]. Автор не подає конкретної цілісної характеристики гетьмана, роблячи акцент на передачі історичних подій, тобто у свідомості літописця важливішою є історія, а натомість, гетьман постає як її творець. З огляду на це, Самовидець не ідеалізує Б. Хмельницького, однак, і не наголошує на негативних рисах, свідченням чого є відсутність у літописі конкретної оцінки Переяславської угоди та її наслідків для українського народу. По суті, автор апелює до образу гетьмана як учасника й творця історії, надаючи перевагу історичній правді, яка вивищується над художністю.

Найяскравіше образ Б. Хмельницького як національного архетипу героя репрезентовано в Літописі Григорія Граб'янки, який на відміну від Самовидця апелює насамперед до зображення історичної постаті в історії, урівноважуючи правдиве зображення й художність. Водночас, найбільше уваги приділено образу Б. Хмельницького як центральній постаті Національно-визвольної війни 1648-1654 рр. Так, І. Ісіченко стверджує, що «центральне місце в історії одразу ж визначається Богданові Хмельницькому, слава якого підносить до рівня пророка Мойсея, Навуходносора, Кіра, Олександра Македонського, Октавіана Августа» [3, с. 289-290]. Прихильною до зазначеної є думка В. Шевчука, який наголошує, що «Хмельницький для Г. Граб'янки національний герой» [8, с. 101]. Як бачимо, автор подає образ гетьмана саме в первинному розумінні, тобто як

архетип героя. Власне, це похвала Б. Хмельницькому, возвеличення його постаті в українській історії. Оцінка постаті гетьмана є суто позитивною, він постає як ідеал, у характеристиці не простежуються негативні характеристики. Автор наділяє образ такими позитивними рисами національного героя, як мужність, сміливість, могутність, вольовий і сильний характер. Саме такі аксіологічні характеристики формують національний архетип героя як узагальнений, універсальний образ. Ю. Луценко вважає, що в образі Б. Хмельницького «автор поєднує риси реальної історичної особи та ідеального вождя. У зображенні Грабянки він залишається недосяжною вершиною, прикладом для наступних поколінь» [7, с. 7]. Відтак, на підсвідомому рівні людини архетипний образ гетьмана сприймається як утілення національного героя. Б. Хмельницького показано у військових походах і битвах, де розкриваються його героїзм і відданість національній ідеї. Г. Граб'янка високо оцінює діяльність гетьмана, підносить його до рівня національного героя: «Це була людина воістину варта звання гетьмана. Він не боявся біди, у найтяжчому становищі не втрачав голови, не боявся найтяжчої роботи, був міцним духом; з однаковою мужністю зносив мороз і спеку... Він завжди першим кидався в бій і останнім повертався з битви» [5, с. 921].

У Літописі Самійла Величка переважає суб'єктивізм, подано авторську оцінку історії й образу Б. Хмельницького в ній. Власне, автор возвеличує гетьмана, прославляє його вчинки й загалом пише про нього як про національного героя. С. Величко на відміну від свого попередника Самовидця поєднує історичний і художній складники в зображенні гетьмана, акцентуючи увагу на його внутрішніх характеристиках. Показовим є те, що С. Величко подає оцінку інших гетьманів, наділяючи їх не лише позитивними, а й негативними рисами. Проте Б. Хмельницький постає як ідеал героя, наголошено насамперед на сприятливих для української історії вчинках гетьмана. Важливим для розкриття сутнісного сприйняття образу Б. Хмельницького як національного архетипу героя є промова Самійла Зорки, виголошена на похороні гетьмана. Зазначимо, що Б. Хмельницького названо «вождем, даним від Бога», «ласкавим

і добрим гетьманом», «вождем і лицарем війська Запорозького», «надпотужним паном», акцентовано на його переможних битвах, боротьбі за права й вольності українського народу: «Помер, полишивши по собі немертну славу, той добрий вождь наш, дякуючи голові якого не тільки ми, його підручні, але й уся Малої Русі Річ Посполита могла жити довгі літа при щасливих успіхах... Помер, зрештою, той, завдяки справі якого могли сподіватися ніколи не вмирати оживлені старожитні права й вольності українські та цілого Запорозького війська. Не стає мені часу, щоб висловити й вичислити цноти й вашу лицарську діяльність, яку ви хвалебно виказали при даному собі від Бога вождеві й гетьманові Хмельницькому» [1, с. 321]. Яскраво вираженими є архетипні риси героя, адже гетьман постає як символ українського народу, ідеал правителя й мужнього борця за свободу, його смерть, на думку літописця, є великою втратою. Як бачимо, визначальними складниками архетипу виступають правда, справедливість, свобода, готовність на самопожертву в ім'я національної ідеї. Образ Б. Хмельницького підноситься до найвищого рівня як провідника нації й національного героя, позбавленого негативних рис, на чому наголошував М. Возняк: «Богдана Хмельницького назвав він другим Мойсеєм, що визволив Україну з тяжкого польського ярма» [2, с. 379].

**Висновки.** На основі архетипного аналізу образу Б. Хмельницького в козацьких літописах Самовидця, Григорія Граб'янки та Самійла Величка обґрунтовано інтерпретацію гетьмана як національного архетипу героя. З'ясовано, що на означення Б. Хмельницького літописці послуговуються поняттями провідника нації, мудрого полководця, символу української державності й борця за свободу народу. Так, автор літопису Самовидця намагається бути об'єктивним в оцінних характеристиках гетьмана. Доведено, що Г. Граб'янка та С. Величко репрезентували образ Б. Хмельницького як архетипу героя, наділеного сталою парадигмою позитивних аксіологічних характеристик. Концепція літописців із центральною постаттю гетьмана, є основою для творення подальших парадигм архетипного образу героя, який актуалізується на певному етапі історичного розвитку нації.

## Література:

1. Величко С.В. Літопис / Пер. з книжної української мови, вст. стаття, комент. В.О. Шевчука; Відп. ред. О.В. Мишанич. – Київ: Дніпро, 1991. Т. 2. – 371 с.
2. Возняк М.С. Історія української літератури. – Київ: Світ, 1994. Т. 2. – 555 с.
3. Ісіченко І. Історія української літератури Львів: Святогорець, 2011. – 568 с.
4. Зборовська Н.В. Психологія і літературознавство. – Київ: Академвидав, 2003. – 392 с.
5. Літопис Грабянки // Збірник козацьких літописів: Густинський, Самійла Величка, Грабянки. – Київ: Дніпро, 2006. – С. 877-949.
6. Літопис Самовидця / За ред. Я.І. Дзири. – Київ: Наукова думка, 1971. – 208 с.
7. Луценко Ю. Григорій Грабянка і його літопис // Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки. – Київ: Товариство «Знання» України, 1992. – С. 3-9.
8. Шевчук В.О. Образ Богдана Хмельницького в давній українській літературі // Муза Роксоланська. – Т. 2. – С. 91-105.
9. Юнг К.Г. Человек и его символы. – Санкт-Петербург: Библиотека аналитической психологии, 1996. – 454 с.